

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

КУПНА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.161.2'373

**ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ
СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ГРАНИЧНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України
Редін Петро Олексійович,
Харківський регіональний інститут
державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України,
завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор,
академік АН ВШ України
Калашник Володимир Семенович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Князь Тетяна Миколаївна,
Харківський національний аграрний
університет імені В. В. Докучаєва,
доцент кафедри мовних дисциплін

Захист відбудеться «21» квітня 2017 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «20» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із продуктивних дослідницьких аспектів сучасної лінгвістики є питання системності мовних одиниць, що корелює з вивченням та описом складників національної фразеологічної системи, один з елементів якої становить фразеосемантичне поле (ФСП) «граничність».

ФСП «граничність» є цілісною системою з ієрархічною структурою, що має спільну сему «граничність», яка формує ядро поля (системоутворювальний чинник), а також диференційні й інтегральні семи. Фразеологічні одиниці (ФО) фіксують способи й результати вербальної діяльності людини щодо експресивно-образної номінації явищ довкілля, тож фрагмент фразеосистеми української мови, семантично представлений феноменом «граничність», відбиває етнокультурні особливості такої діяльності.

Фразеологізми мають здатність відображати фрагменти концептуально-мовної картини світу певного народу, кодуєчи етноментальні особливості сприймання й оцінювання ним різних явищ життя, адже «мовна картина світу є засобом вираження не тільки знань про предметний світ, а й засобом вираження й формування духовного світу тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття, а знання про які виникають і формуються в результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу»¹. Саме ФО є виразними, образними, експресивно-оцінними засобами мови, що сприяють творенню естетично значущої, змістовної, емоційно-оцінної мовної картини світу, національна своєрідність якої полягає в характері конкретно-чуттєвих словесних образів, заснованих на лінгвоасоціативному сприйнятті явищ довкілля.

Сучасна лінгвістична наука дедалі активніше залучає екстралінгвальні критерії аналізу мовних одиниць. Це безпосередньо стосується й фразеологічної семантики. Донедавна традиційні підходи до визначення семантичного поля (СП) сьогодні видаються недостатніми для всебічного розкриття природи тих чи тих понять, що отримали в мові відповідну номінацію. Тому виникає потреба детального вивчення польових об'єднань із метою максимально виявити значеннєвий потенціал поняття, яке є у свідомості людини й фразеологізується в конкретній мові. До того ж «дослідження фразеосемантичних полів дає можливість отримати необхідні квантитативні дані, а також одержати уявлення про концептосферу української фразеології – невід'ємної частини здобутків народної мовотворчості»².

Методологічною базою дослідження стали напрацювання вітчизняних і зарубіжних мовознавців, зокрема М. Ф. Алефіренка, Ш. Баллі, В. М. Білоноженко, Л. А. Булаховського, В. В. Виноградова, Ю. О. Гвоздарьова, І. С. Гнатюк, В. С. Калашника, Дж. Лакоффа, О. П. Левченко, Л. А. Лисиченко, П. О. Редіна,

¹ Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид. Основа, 2009. – С. 37.

² Калашник В. С. Фразеосемантичне поле «зовнішній вигляд людини» в східнословобожанських і степових говірках Донбасу / В. С. Калашник // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2009. – № 3 (18). – С. 68.

Л. Г. Скрипник, В. М. Телії, М. Тернера, В. Д. Ужченка, М. М. Шанського та ін.

Важливим для створення цілісного уявлення про українську мовну картину світу є вивчення різноманітних її фрагментів, у тому числі й тих, які активно вербалізуються за допомогою фразеологізмів. На сьогодні досить ретельно розглянуті фразеологічні засоби експлікації простору та часу (П. О. Редін), волі (О. О. Яцкевич), пам'яті (Я. В. Купіна), смерті (О. В. Омеляненко), заможності (Т. М. Князь), мовчання (Н. Д. Коловоротна), виховання (О. В. Ткаченко), яким присвячено окремі дисертаційні роботи.

Феномен «граничність» і його лексико-семантична об'єктивація дотепер є мало дослідженими в мовознавстві, за винятком наукової розвідки Б. Штефан (1984) і фрагментів дисертаційних робіт Ю. Ю. Гавриленко (2003) та С. Л. Попова (1995), у яких проаналізовано семантику слова «предел» на матеріалі російської мови, а також студій Н. А. Лантух (2000), де досліджено феномен «границя» у філософському й семантичному аспектах. З огляду на брак фахових розвідок, присвячених аналізу семантичного поля «граничність», постає необхідність вивчення його фразеологічної вербалізації. Потреба в розв'язанні цієї проблеми зумовлює **актуальність** обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, науковій проблемі «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (номер реєстрації 0111U006434), що передбачає вивчення системних зв'язків одиниць спеціалізованого лексико-семантичного рівня мови. Тему дослідження затверджено на засіданні наукової координаційної ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 35, реєстраційний номер 307/64 від 21 грудня 2006 року).

Мета роботи полягає у виявленні особливостей вербалізації феномена «граничність» у фразеологічному корпусі українській мови з огляду на системну організацію та стилістичний потенціал останнього.

Поставлена мета зумовила виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати наукову сутність поняття «граничність»;
- 2) виділити ФСП «граничність» у корпусі фразеології української мови;
- 3) запропонувати структуру ФСП «граничність» і його ідеографічну схему;
- 4) здійснити структурно-семантичний аналіз фразеосемантичних сегментів (ФСС) зі значенням граничності;
- 5) дослідити природу виникнення фразеологічних неологізмів, виявити семантичні й стилістичні особливості неофразеологізмів зі значенням граничності;
- 6) схарактеризувати фразеологічну ідентифікацію узуальних та оказіональних ФО на позначення граничності.

Об'єктом дослідження є ФО української мови зі значенням граничності.

Предмет дослідження – особливості структурно-семантичної організації ФСП та функціонально-стилістичного потенціалу ФО, що вербалізують поняття «граничність».

Джерельною базою дисертації стали ФО, основні семантичні компоненти яких експлікують феномен «граничність» (близько 820 одиниць, реалізованих у

понад 2000 ексцерпцій). Джерелами ілюстративного матеріалу були лексикографічні видання, сучасні тексти різної стильової приналежності (художній, розмовний, публіцистичний), Інтернет-ресурси.

Методи дослідження. З-поміж загальнонаукових методів залучено *дедуктивно-індуктивний* аналіз, що, з одного боку, забезпечив теоретико-практичні узагальнення й дав змогу сформулювати конкретні висновки дослідження, а з другого, – уможливив об'єктивну інтерпретацію мовних фактів, отриманих у процесі аналізу емпіричного матеріалу; *описовий метод* посприяв формуванню всебічного уявлення про предмет аналізу в усьому різноманітті його функціональних виявів; *метод кількісних підрахунків* дав змогу виявити домінантні моделі аналізованого мовного матеріалу. З-поміж спеціальних *лінгвістичних методів* у роботі застосовано метод *компонентного аналізу* (дослідження семантики ФО й конкретизації семантичної структури номінацій зі значенням граничності); *метод семантичної ідентифікації та диференціації* (характеристика семантичної структури й ідеографічного аспекту фразеологізмів); *метод моделювання* ФСП (виокремлення фразеосемантичних груп (ФСГ) у структурі поля); *метод зіставного аналізу* (установлення відмінних і спільних ознак узуальних ФО з оказіональними); *метод лінгвостилістичного аналізу* (вивчення функціональних особливостей складників ФСГ «граничність» і встановлення стилістичного потенціалу відповідних одиниць); *метод аналізу словникових дефініцій* (вибірка потенційних елементів зі значенням граничності); *контекстуально-інтерпретаційний метод* (виявлення семантичної динаміки аналізованих ФО); *метод етимологічного аналізу* (з'ясування етимології актуальних складників ФО зі значенням граничності).

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційної роботи визначається тим, що вперше в українському мовознавстві проведено цілісний аналіз семантичного поля «граничність», розкрито його фразеологічну вербалізацію, проаналізовано компонентний склад фразеологізмів на позначення граничності, розроблено модель дослідження як важливий конструкт для характеристики семантичного поля «граничність».

Теоретичне значення дисертації полягає в подальшій розробці операційних механізмів і методик аналізу ФО загалом. Результати дослідження розширюють наукові знання про українську фразеологію, зокрема про неofразеологічні одиниці; сприяють висвітленню прагматичного потенціалу ФО на позначення «граничності» й виявлення їхньої стилетвірної ролі в тексті.

Практична цінність роботи визначається можливістю використання отриманих результатів у подальших дослідженнях із фразеології. Матеріали дисертації можуть знайти застосування у викладанні спецкурсів з актуальних питань української фразеології, у процесі укладання фразеологічних словників, у написанні курсових і магістерських робіт.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати дослідження обговорювалися на семінарах і засіданнях кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2006–2009 рр.) й висвітлювалися на Міжнародній науковій конференції «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2007), XVI Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2007),

XII Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Текст та його одиниці в аспекті різних лінгвістичних парадигм (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 2007), VII Міжнародній науковій конференції «Міжкультурні комунікації: ноосферна парадигма в мові» (Алушта, 2008), Міжнародній науковій конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (Горлівка, 2008), XIII Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Лінгвістичний опис художнього тексту в структурній та антропоцентричній наукових парадигмах (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 2010), VI Міжнародній науковій конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 2013), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські прикладні науки: сучасні підходи в наукових дослідженнях» (Штуттгарт, Німеччина, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки» (Братислава, Словаччина, 2016), X Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2016).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 20 статей, із них – 16 у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у закордонному виданні, та 1 тези доповіді на науковій конференції (Словаччина). Усі публікації є одноосібними.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку умовних скорочень і списку використаних джерел (210 позицій). Загальний обсяг дисертації – 199 сторінок, основного тексту – 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологічну основу, а також наукову новизну, теоретичне значення й практичну цінність роботи. Описано її зв'язок із науковою проблематикою установи й апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі «Теоретичні засади дослідження семантичного поля «граничність»** з'ясовано основні поняття дисертації; обґрунтовано методологічну базу, визначено науково-методологічний апарат.

Мова є формою існування знань, що накопичуються в людській пам'яті у вигляді відповідних структур. Знання, які акумулюються мовною системою, відображають ставлення людини до об'єктивного світу, опосередковуючись за допомогою психічних чуттів. Це є підґрунтям для формування в мові системних відношень зі своєю складною ієрархією семантичних рівнів.

СП у лінгвістиці стає однією з найважливіших категорій, у якій системно розглядаються цілісні за своїм змістом одиниці. У цій категорії найвищого порядку не тільки віддзеркалюється ієрархічна структура фрагментів фразеосемантичної системи, але й взаємопов'язано представлені відношення традиційних мовних категорій (синонімія, антонімія).

Принцип польової інтерпретації мовних явищ у лінгвістичних дослідженнях має давню традицію. Застосування зазначеного принципу дає змогу аналізувати мову як єдиний організм, що складається із взаємозв'язаних елементів. Кількість визначень поняття «поле» стрімко зростає. Термін «поле» використовується при

вивченні різних типів системних об'єднань мовних одиниць, наприклад, у лексикології, лексикографії, граматиці, фразеології, під час дослідження мови художніх творів, у лінгвокультурології тощо. Зазначений термін виступає в лінгвістиці як родове поняття, але більшою мірою належить лексиці.

Вивчення фразеології за семантичними полями є одним із важливих аспектів сучасної лінгвістики, що пов'язано перш за все із загальним напрямом на дослідження мовних одиниць як системи, а також з ідеографічною практикою. ФСП аналізуються як на внутрішньомовному рівні, так і в порівняльно-зіставному плані. У роботі ФСП розглядається як відносно відокремлений фрагмент єдиного СП «граничність».

Граничність як значеннева номінація апелює до мислення людини, до системи її понять. Питання межі, границі віддавна привертала увагу дослідників, посідали значне місце в становленні й розвитку людського знання про істотні сторони буття. Про це свідчать роботи філософів античності (Аристотель, Платон, Сократ), а інтерес науковців до цієї проблеми не зникає й до сьогодні (Ю. Ю. Гавриленко, Н. А. Лантух, С. Л. Попов).

Вибір для дослідження феномена «граничність» зумовлюється, з одного боку, важливістю для мовної свідомості самого поняття «граничність», що пронизує всі грані людського буття в його просторово-часовій і кількісно-якісній визначеності. З другого боку, гранична семантика розглядається як конкретизація мовної семантики взагалі й вивчається в різних її аспектах.

Граничність інтерпретується як категорійне узагальнене поняття, що пов'язане з категоріями простору й часу. Як поняттєва категорія граничність належить до параметрів, що відображають глибинну семантику. Як мовна універсалія граничність реалізується й у системі мови, характеризуючи різноманітні засоби обмеження предметів або відношення між об'єктами позамовної дійсності в їх просторово-часовому і якісно-кількісному вимірах. Як семантична категорія граничність належить до кола мовних семантичних функцій, зокрема функції репрезентації пізнання. Граничність розглядається як конкретизатор мовної семантики взагалі, як універсальний зміст, ядро різних типів полів: семантичних, лексико-граматичних, функціонально-граматичних та ін. У цьому розумінні граничність співвідносна з поняттям границі – універсальним концептом. З огляду на граматичну семантику границя пов'язана перш за все з аспектуальними характеристиками дієслівної лексики та з деякими морфологічними категоріями, зокрема з найвищим ступенем порівняння прикметників і прислівників.

В основу наявних у лінгвістиці семантико-граматичних класифікацій фразеологічного складу мови (М. М. Шанський, В. П. Жуков, П. О. Редін, Н. В. Щербакова) був задіяний принцип еквівалентності частин мови слову, що передбачає співвіднесення семантичних і граматичних показників фразеологізмів зі словами певних частин мови.

У лінгвістичній літературі останніх десятиліть велика увага приділялася дослідженню ФО в різних аспектах: формальному, семантичному, прагматичному, культурологічному тощо. Мовознавцями доведено, що ФО мають ознаки, спільні з лексичними одиницями, словосполученнями, реченнями, і відмінні від названих типів одиниць.

ФСП «граничність» є чітко структурованим функціонально-семантичним утворенням, що складається з ФСС, об'єднаних на основі спільної семи «граничність».

ФСС – своєрідне фразеосемантичне угруповання, що об'єднує ФСГ за спільною інтегральною семантичною ознакою. Наявність же спільної для ФО досліджуваного сегмента категоріальної семи дає змогу кваліфікувати її диференційний статус у межах поля. У структурі кожного сегмента виділяються ФСГ, у яких презентовано неоднорідні категоріальні типи одиниць (субстантивні, адвербіальні, нумеральні, прономінальні, дієслівні, ад'єктивні).

У дисертації підтримується така ідеографічна ієрархія, запропонована Ю. Ф. Прадідом: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе.

Для дослідження фразеологічної вербалізації семантичного поля «граничність» послуговуватимемося розробленою ієрархією фразеологічних одиниць: семантичне поле → фразеосемантичне поле → фразеосемантичний сегмент → фразеосемантична група → фразеосемантичний блок (ФСБ) → фразеосинонімічний ряд (ФСР) → фразеологічна одиниця.

У другому розділі «Структурно-семантичний аналіз фразеосемантичних сегментів зі значенням граничності» досліджено семантичну структуру фразеологізмів у співвідношенні зі структурою утворених ними ФСГ, які є складниками ФСС.

У роботі первинною одиницею опису є ФО, їхня сукупність утворює ФСР. ФСР формують ФСБ за семантичними й формальними ознаками. До ФСБ входять ФО з протилежним значенням. Блоки об'єднуються у ФСГ. ФСГ утворюють ФСС, сегмент – ФСГ «граничність», що є складником СП.

Аналіз фразеологічного матеріалу здійснено методом структурно-семантичного моделювання. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів розуміємо як утворення синонімічних фразеологічних одиниць за структурно-семантичним інваріантом при відносному збереженні його форми й семантики.

Семантичні характеристики ФО, отримані шляхом аналізу словникових дефініцій, дають змогу представити виділене ФСП у вигляді кількох сегментів:

1. ФСС «граничність кількості»: *як зірок на небі; як оселедців у бочці; як бджіл у вулику; голку ніде ткнути; яблуку ніде впасти; як кіт наплакав; на щербатий гріш; з ніготь; з наперсток; із заячий хвіст; з горобину душу.*

2. ФСС «граничність біологічного існування людини», у якій ФО мають у своєму складі семантичні елементи, пов'язані із життям або смертю людини: *заснути вічним сном; піти у вічність; полетіти до праотців; розпрощатися з білим світом; із сирю землею повінчатися; лягти на лаві; віддати Богові душу; прийшла остання смертна мить; настав смертний час; відвідала кирпата свашка.*

3. ФСС «граничність психічного стану людини»: *хоч з мосту та в воду; хоч вовком вий; хоч в ополонку з головою; хоч у зашморг лізь; хоч у домовину лягай, на сьомому небі; аж танцює.*

4. ФСС «граничність фізичного стану людини»: *не чути ні рук ні ніг; ледве волокити ноги; ледве живий та теплий; ходячий мрець; як вичавлений лимон; живіт*

присох до спини; кістками торохтить; аж шкіра репається.

5. ФСС «граничність інтенсивної дії», у якій ФО вказують на активну діяльність людини до граничності своїх можливостей: *аж хата трясеться; аж іскри летять; аж дим коромислом; аж небу жарко; аж тини тріщать; аж кишки болять; аж за очі хапати, аж волосся дибки стало; галасувати на весь рот.*

6. ФСС «граничність простору та часу», у якій ФО вказують на локалізацію об'єкта в просторі та часі й за своєю семантикою пов'язані з темпоральною характеристикою: *на краю світу; куди Макар телят не ганяв; тридев'яте царство; де козам роги правлять; де і перець не росте; за царя Панька; як волосся на долоні виросте; коли рак свисне; ще чорти навкулачки не б'ються; тільки почало на світ благословлятися.*

7. ФСС «граничність швидкості руху»: *як на пожежу; як на крилах; і конем не здоженеш; на всіх парах; з усіх ніг; як чорт від кукуріку; у три скоки; як із батога тріснути; як до царя на іменини.*

8. ФСС «граничність фрагментів навколишнього середовища»: *хоч в око дай; хоч око виколи; хоч в око стрель; як на долоні; хоч голки збирай; хоч вовків гони; кров стигне в жилах.*

9. ФСС «граничність якості та міцності»: *мертвою хваткою; хоч гармати коти; як із заліза зроблений; міцний як горіх; мокрого місця не залишиться; дати міцного гарту; слабкий як учетверо мотузка.*

В українській мовній свідомості зі словом *граничність* пов'язуються універсальні уявлення людини про сутнісні сторони буття в його кінцевій – просторово-часовій і кількісно-якісній визначеності. Із цього погляду буденне сприйняття дійсності, відображене в словникових дефініціях, і філософська інтерпретація *граничності* як істотного засобу кінцевого, реальної граничності, характеризуються високим ступенем співвіднесеності.

Слово *граничність* є безпосереднім мисленнєвим знаком дійсності, фрагментом мовної картини світу й співвідноситься як з матеріальними, так й ідеальними сутностями.

ФО із загальним значенням граничності розподіляються за ФСГ нерівномірно, найбільша частина аналізованих ФО стосується людини, її дій, якостей і станів, а також кількості. Цей факт повністю відповідає принципам фразеологічного відображення дійсності: у фразеології описуються явища, пов'язані тією чи тією мірою з людиною, її життям. Сегменти в межах СП тісно пов'язані між собою. В одних випадках – відношення між сегментами за тими семантичними ознаками, що лежать в основі їхнього виділення, наприклад, «граничність простору» – «граничність часу». В інших – між сегментами, пов'язаними з додатковими семантичними ознаками окремих ФО. Так, наприклад, перегукуються деякі з одиниць у сегментах «граничність швидкості» й «граничність інтенсивності дії», тому що особливо інтенсивна дія може бути пов'язана з граничною швидкістю й навпаки. Особливо тісний зв'язок існує між сегментами «граничність інтенсивності дії» і «граничність стану людину». Логічний взаємозв'язок виявляється в тому, що визначений стан може бути результатом відповідної дійсності або впливу зовні.

Отже, крайній стан витікає із особливо інтенсивної дії, тому значна кількість фразеологічних одиниць знаходиться на периферії між цими двома сегментами. Для

розв'язання питання про належність тієї чи тієї ФО до ФСС необхідно здійснити аналіз оточення цих одиниць, їхньої дистрибуції, виявити ті слова й частини мови, з якими вони сполучаються. У СП «граничність» у значенневому плані особливу роль відіграють деякі прислівники, прикметники й окремі займенники: *далі нікуди, дуже, занадто, сильно, інтенсивно, абсолютно, повний, останній, увесь*.

Найчисленнішою ФСГ є адвербіальна. Її складники характеризують ознаки, дії чи означають місце, час дії, стану тощо. Фразеологізми відбивають різні сфери життя і є дієвим засобом мислення. Людей цікавить навколишній світ, пізнати який допомагають відповіді на запитання як? де? коли? Це й пояснює кількісну перевагу адвербіальної ФСГ, що презентує народне бачення та розуміння життя. Адвербіальна ФСГ «граничність кількості» об'єднує синонімо-антонімічний блок ФО на позначення ступеня вияву кількості, у межах якого виділено два опозиційні ФСР із семами «високий ступінь вияву» + «кількість» та «низький ступінь вияву» + «кількість» за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних і диференційних сем у структурі ФО. Синонімо-антонімічний блок об'єднує два опозиційні фразеосинонімічні ряди зі спільною інтегральною семою «ступінь вияву» й диференційними семами «дуже багато» – «дуже мало». Протиставлення відбувається на основі відмінності значень ФО: *як у бочці огірків – як кіт наплакав*.

Основою для виділення ФСР із семами «високий ступінь вияву» + «кількість» стала сема «максимум». Одиниці ФСР характеризують дуже велику кількість кого-, чого-небудь: *по віncia – «дуже багато», голці ніде впасти – «надзвичайно багато», аж кишить – «дуже багато»*.

Домінанту ФСР практично неможливо визначити, що пов'язано з різною внутрішньою формою конститuentів ряду, тому роль домінанти виконує ідеограма. До складу ФСР з ідеограмою «дуже багато» входять ФО зі значенням «дуже велика кількість людей, предметів або явищ»: *яблуку ніде впасти – «дуже багато людей, надзвичайно людно»; голці ніде впасти – «дуже тісно, надзвичайно багато»; хоч греблю гати – «дуже багато, велика кількість», як бджіл у вулику – «дуже багато, безліч», аж кишить – «дуже багато», як тієї сарани – «дуже багато, велика кількість»; як у бездонну бочку – «у великій кількості, марно», аж гілля гнеться – «дуже багато, рясно (про плоди на дереві)», видимо і невидимо – «дуже багато», непочатий край – «дуже багато», без міри – «дуже багато»*. Наприклад: *В клубі народу, що ніде голці впасти. Люди сиділи на лавах, стояли під лавами* (М. Зарудний); *Женихів у тебе, Олесю, хвалить Бога, як цвіту в городі, хоч греблю гати* (Марко Вовчок); *А там [на базарі] люду – яблукові ніде упасти!* (А. Дімаров); *Приходжу до клубу колгоспного, а там людей, ніби бджіл у вулику* (І. Сочивець); *Ось і табір. Глянув [хлопчик] – війська, як тієї сарани!* (Олександр Олесь); *Гроші пливуть як у бездонну бочку* (Із журналу); *Зав'язуємо шнурки, а самі зоримо спідлоба на абрикоси. Їх ще багато, аж гілля гнеться, і вони сяють у низькому довгому сонячному промінні* (Гр. Тютюнник); *Але пішло покоління в тебе видимо-невидимо* (Б. Олійник); *В одному Кам'яному Броді непочатий край роботи* (В. Земляк); *Багато сонця, без міри чистого повітря, навкруги добро – і чоловік добрішає* (М. Коцюбинський).

При розмежуванні ФО всередині одного ФСР необхідно враховувати їхню семантичну й граматичну дистрибуцію, що може бути або вузькою, або широкою, а

також стилістичне забарвлення одиниць, які впливають на вживання фразеологізмів у певних текстах. Вузькою лексико-семантичною дистрибуцією відрізняються ФО, які позначають кількість людей: *яблуку ніде впасти, дихнути ніде, плюнути ніде, голці ніде впасти, і ногою ніде ступити*. Усі ці одиниці виражають значення «дуже багато, у великій кількості, про велике скупчення людей». Подальша диференціація ФО пов'язана з їхньою внутрішньою формою та лексичним наповненням. Проте фразеологізми позначають не просто велику кількість, а саме граничний її вияв. Значення граничності при цьому передається у відповідній формі: зібралася така кількість людей, що більше не поміститься навіть маленький предмет (*яблуко, голка*), що рух стає неможливим (*і ногою ніде ступити*). Формальним показником семантики граничності цих ФО є заперечення (*ніде*). Із основним значенням названих фразеологізмів пов'язане значення «дуже тісно». До таких ФО належать і як *оселедців у бочці, як у бочці огірків, як у бездонну бочку, як бджіл у вулику*, що відрізняються від попередніх семою, яка вказує на велику кількість, велике скупчення людей у будь-якому приміщенні. У лексичному наповненні названих фразеологізмів немає граматично домінантного компонента, ФО відбивають різноманітні характеристичні властивості або пасивне перебування суб'єкта в якомусь певному стані.

ФСР з ідеограмою «дуже багато» містить таку структурно-семантичну модель (ССМ): «як (хоч) + дрібні предмети + [у чому (на чому, на кому)]» = «дуже багато»: *як макового цвіту, як за гріш маку, як оселедців у бочці, як у бочці огірків, як тієї сарани, як бджіл у вулику, хоч греблю гати*. Фразеологічна одиниця *хоч греблю гати* має внутрішню форму, значення якої розшифровується так: дуже велика кількість кого-небудь, чого-небудь, що є достатньою для зведення греблі.

Виділення в семантичній структурі ФО сем кількості відображає найвищий і найнижчий ступінь їх вияву. З одного боку, граничність маніфестує кількісні семи й становить стрижень внутрішньої форми ФО, а з другого – актуалізація сем мотивується дистрибутивним оточенням і потребує активізації багатьох асоціативних зв'язків.

Фразеологічні одиниці мають значно більшу властивість віддзеркалювати екстралінгвальні явища, ніж мовні одиниці інших рівнів, бо вони є складною структурно-семантичною одиницею.

Третій розділ «Стилістичний аспект функціонування фразеологічних неологізмів на позначення граничності» присвячений аналізу активних процесів у фразеології розмовного мовлення, публіцистики та художніх творів.

Суспільно-політичні, суспільно-історичні події, суспільна мовна практика так чи так впливають як на обсяг фразеології, так і на структуру стійких словосполучень. Постійно виникають нові ФО або актуалізується, оновлюється певна частина узуальних фразеологізмів, тим самим посилюючи характерну рису фразеологічного рівня мови – його динамічність.

Граничність як значеннева номінація корелює з мисленням людини, із системою її понять. Поняття як посередник між словом й екстралінгвальною дійсністю акумулює в собі певне коло знань, уявлень носіїв української мови про феномен, названий граничністю.

Фразеологічна система сучасної української мови інтенсивно поповнюється ФО на позначення нових реалій суспільного, побутового життя, відносин між членами суспільства, особливо з нових для України сфер життєдіяльності (економіка, бізнес, шоу-бізнес, модельний бізнес, інноваційні технології та ін.). Деякі ФО характеризуються посиленою продуктивністю. Співвідносними з лексичними неологізмами є переважно неофразеологізми з політичної сфери, бізнесу або реклами, але через експресивність вони становлять периферію фразеологічної системи.

Із-поміж трансформованих ФО та неофразеологізмів на позначення граничності, що останнім часом актуалізуються в текстах сучасної української публіцистики, прози та в розмовному мовленні, виділено такі:

1. ФО на позначення нових реалій життя: *суцільний драйв, відірватися за повною програмою, неймовірний кайф, останній писк моди, політичний труп, амнезія історичної пам'яті та ін.*: Звідси майже цілковита відсутність провисання мови, *суцільний драйв і весела легкість, благословенний поспіх письма (write fast! die young!) і графічна, посилена друзякою комп'ютером, винахідливість* (І. Карпа). *Цей курорт – не саме краще місце для родинного відпочинку, але тут зможуть відірватися за повною програмою любителі поєднувати здорове і порочне... «Треба собі давати іноді відірватися. Це неймовірний кайф! Ти відчуваєш, що в середині тебе запалюється пічка. І вона тебе обігріває!» – ділиться враженнями один з братів Капранових. Шок! Шкарпетки під сандалі вже не жлобство, а останній писк моди!* (Із газети). До складу зазначеного ряду входять фразеологізми з негативно конотованою семантикою, що вербалізують людські думки, надають гнучкої, яскравої й звучної форми.

2. ФО на позначення нових економічних реалій: *прожитковий мінімум, фінансова криза, Європейська економічна криза, фінансове оздоровлення банків, базова інфляція, межа бідності*: Під впливом зниження сукупного попиту при відносній стабільності обмінного курсу гривні другий місяць поспіль *базова інфляція* зменшувалася. У 2009 році *прожитковий мінімум* в розрахунку на місяць був затверджений Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»... *Бюджет Києва недоотримує шалені гроші за паркування – міністр. Це рівень доходу, за якого його одержувачів не можна вважати середньозабезпеченими, це мінімальний споживчий бюджет, межа бідності, поріг бідності...* (Із газети).

У пошуках виразності письменник чи журналіст трансформує фразеологізми та використовує okazіоналізми. У процесі оновлення вони отримують несподіваний, незвичайний вигляд та викликають тим самим підвищену реакцію в читача. У цьому полягає механізм виразності фразеологічних трансформацій як стилістичного прийому – це один із найпростіших та найдоступніших засобів досягти відчутного ефекту в матеріалах, які розраховані на те, щоб упливати на велику читацьку аудиторію:

1. ФО зі значенням «граничність кількості»: *як кіт наплакав* – «дуже мало, мала кількість чого-небудь» – (пор.: з *децл*): *Там і цукерок тих, як кіт наплакав* (Є. Гуцало). – *Вона пішла покімарити з децл* (Розм. мовл.).

2. ФО, які називають граничність власне часу й мають у своєму складі семантичні елементи зі значенням символічного характеру (пов'язані з життям або смертю людини): *розлучитися з життям* – «померти» – (пор.: *відкинути коньки*): *Його повісили сірим світанком під жахливі крики цілої тюрми. Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту* (Ю. Яновський). – *Багатьом від їх експериментів нічого не лишається, як узяти приклад із морської свинки: тривіально і смиренно відкинути коньки* (В. Зубач).

3. ФО зі значенням «граничність психічного стану людини»: *хоч з мосту та в воду* – «у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко» – (пор.: *хоч з мосту та в помаранчеву ополонку*): *Для чого тільки я вас зустріла? – питає сама в себе крізь сльози. – Вчилась би, жила б... А тепер хоч з мосту та в воду* (Ю. Збанацький). – *Парламентські вибори 2006 року довели народ до відчаю – хоч мосту та в помаранчеву ополонку* (І. Калинич).

4. ФО зі значенням «граничність фізичного стану людини»: *ходячий мрець* – «дуже худа, виснажена, немічна людина» – (пор.: *як глист у фраці*): *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був ходячий мертвець* (Г. Хоткевич). – *Усе почалось з дівчинки, якій я дуже симпатизував. Але вона поставила під сумнів мою мужність, мовляв, я худий, як глист у фраці* (Із газети).

5. ФО зі значенням «граничність інтенсивної дії» та вказують на активну діяльність людини до граничності своїх можливостей: *аж дим іде* – «дуже завзято, інтенсивно» – (пор.: *по повній програмі*): *Працювали ми так, що аж дим ішов* (І. Микитенко). – *Капітан насунув фуражку, дійшов до дверей і аж звідти докінчив: - Наступного разу, Дерев'янку, усним попередженням не обійдеться. Розпишу польоти по повній програмі – отоді й посміємось разом. Віриш, ні?* (Ю. Обжелян).

6. ФО зі значенням «граничність власне простору» і вказівкою на локалізацію об'єкта в просторі: *тридев'яте царство* – «дуже далека країна, земля» – (пор.: *далека Європа*): – *В тридев'ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Леся Українка). – *Така близька і далека Європа. Наразі реалії інші* (Із газети).

7. ФО зі значенням «граничність власне часу», які за своєю семантикою пов'язані з темпоральною характеристикою: *вгору глянути ніколи* – «зовсім немає часу» – (пор.: *повний цейтнот*): *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору глянути ніколи* (Ю. Яновський). – *Напередодні ювілею в Ірини Білик повний цейтнот* – усе розписано по хвилинах (Із газети).

8. ФО зі значенням «граничність швидкості руху»: *як на пожежу* – «дуже швидко» – (пор.: *по биріку*): – *Голуб жінку б'є! – дзвоне [дзвонить] чутка від хати до хати, і люди біжать, немов на пожежу* (Панас Мирний). – *Ну, клітливий КВК-шник по биріку написав присягу на вірність новому каналу, проголосив себе гетьманом Підйому і змусив усіх присутніх на площі присягати на вірність ранковому шоу* (Із газети).

9. ФО зі значенням «граничність фрагментів навколишнього середовища»: *хоч в око стрель* – «зовсім нічого не видно, дуже темно» – (пор.: *як у негра в шлунку*): *Хоч в око стрель тобі, так темно надворі* (П. Гулак-Артемівський). – *Тільки в хату ввійшов після важкого сільського дня, а воно хоч в око стрель. Темно, як у*

негра в шлунку. Ні повечеряти нормально, ні новини побачити, ні дітям за уроки сісти (Із газети).

10. ФО зі значенням «граничність власне якості та міцності»: *мертвою хваткою* – «дуже міцно» – (пор.: *міцний горішок влади*): *Задержши голову вверху, якусь мить вивчав (Черниш) над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою* (О. Гончар). – *А в Україні йшла президентська виборча кампанія... Він був як міцний горішок української влади* (Із газети).

Фразеологізми відіграють важливу роль, надаючи образності та виразності тексту, здійснюючи емоційний вплив на читача. Особливу увагу потрібно звернути на те, що фразеологічні еквіваленти різних мовних реалій не завжди збігаються між собою.

Особливості функціонування інновацій, зокрема фразеологічних неологізмів на позначення граничності в художньому, публіцистичному та розмовному стилях визначаються загальним екстралінгвальним контекстом української мови, істотними змінами в житті носіїв державної мови в сучасному просторі. Компоненти інноваційної фразеологічної одиниці виступають важливими одиницями номінативного змісту аналізованих текстів, забезпечуючи їхню тематичну й змістовну цілісність, посилюючи прагматичний вплив тексту.

Дослідження фразеологічної вербалізації СП «граничність» дає змогу простежити стан і тенденції розвитку української фразеології та зробити низку загальних **висновків**.

1. Граничність належить до важливих актуальних концептів, який своєрідно відбивається в мові за допомогою лексико-семантичних і граматичних засобів. У концептуально-змістовій структурі граничності відображуються істотні зв'язки й відношення речей, опосередкованих людським пізнанням. Специфічною особливістю мовної свідомості є диференціація фізичної (зовнішньої) та якісної (внутрішньої) граничності. Відповідно до такого осмислення граничність має антропометричні властивості: дискретність, лінійність, мірність, градуальність, синкретичність (поєднання початку-кінця).

Усі виміри людського буття розглядаються не автономно, а у зв'язку з конкретною субстанцією, що може мати ознаки граничного. Істиною в реально-мовному сприйнятті граничності є не безконечне, а саме кінцеве. У реальному фізичному просторі людина здатна виділяти частини цілого, сприймаючи їх у визначеному вимірі: *далека границя, за межами країни, рідний край, кінець світу* та ін. Крім значної кількості нейтральних образних асоціацій (*границя, кінець, край*), є й емоційно забарвлені: *прірва, крах, криза, безвихідне становище, глухий кут, смерть і горизонт, далекий простір, діамантова грань, кришталь, та й справі кінець, на краю світу, хоч з мосту та в воду, полетіти до праотців, скільки око сягає*.

Граничність є функціонально-семантичною категорією, що характеризує межі людського буття в просторово-часових і кількісно-якісних відношеннях, які відображені у ФО.

2. У корпусі української фразеології виділено 820 ФО на позначення граничності, що на підставі семантичної близькості утворюють ФСП «граничність»

як частину відповідного СП.

3. Структура аналізованого ФСП організована за принципом ядро – периферія. Усі елементи ФСП мають спільну сему «граничність». У центрі поля перебувають ФО з максимально вираженим ступенем граничності, які мають спільну сему «далі нікуди». Периферію утворюють ФО з диференційними семами, пов'язаними відповідно з позитивними й негативними конотаціями.

4. У складі ФСП граничності виділено дев'ять ФСС із таким загальним значенням: «граничність кількості»; «граничність біологічного існування людини», що має у своєму складі семантичні елементи зі значенням символічного характеру (життя або смерть людини); «граничність психічного стану людини»; «граничність фізичного стану людини»; «граничність інтенсивності дії» з указівкою на активну діяльність людини до граничності своїх можливостей; «граничність простору та часу», за допомогою яких характеризується локалізація об'єкта в просторі й часі; «граничність швидкості руху»; «граничність фрагментів навколишнього середовища»; «граничність якості та міцності».

5. Серед класифікаційних розрядів фразеологізмів найнижчою ідеографічною ланкою є ФО, що утворюють ФСР, до складу якого входять ФО зі спільними семантичними та граматичними ознаками. ФСР зі спільним значенням й ідентичним співвідношенням із лексико-граматичним розрядом об'єднуються в блоки, а блоки – у ФСГ, які утворюють сегмент, що є складником ФСП «граничність» у межах відповідного СП. Отож ідеографічна схема поля може бути представлена у вигляді: семантичне поле → фразеосемантичне поле → фразеосемантичний сегмент → фразеосемантична група → фразеосемантичний блок → фразеосинонімічний ряд → фразеологічна одиниця.

Важливим для визначення ідеографічної схеми поля є прийом структурно-семантичного моделювання фразеологізмів, який передбачає утворення синонімічних ФО за структурно-семантичним інваріантом за відносного збереження його форми й семантики.

У ФСР вписуються ССМ, що розкривають взаємодію змістових і формальних чинників щодо кожної мовної одиниці, сприяють формуванню найчастіше конотативного компонента, який надає можливості показати функціонування фразеологічного образу, що впливає на семантичні відмінності ФО, а також на її емоційність, експресивність, оцінність, стилістичну маркованість.

6. ФСГ – це сукупність ФО і стійких словесних комплексів, об'єднаних загальною ознакою, що характеризується внутрішньо системними парадигматичними відношеннями, має інтегральні елементи й той чи той набір диференційних ознак. У межах ФСП «граничність» виокремлюються різнозначеннєві ФО, що утворюють своєрідне фразеосемантичне угруповання – сегмент, у якому представлено неоднорідні категоріальні типи одиниць (адвербіальні, нумеральні, прономінальні, вербальні, ад'єктивні). У такий спосіб утворюється складне семантичне об'єднання із ФСГ – адвербіальної, нумеральної, прономінальної, вербальної й ад'єктивної.

Проаналізувавши природу слів-компонентів ФО, особливості та семантику ФСГ, можна зробити висновок: найбільш кількісною ФСГ є адвербіальна. Її компоненти характеризують ознаки, дії чи означають місце, час дії, стану тощо.

7. Фразеологічна підсистема української мови підпорядковується загальномовним процесам і тенденціям, що свідчить про системність мовних змін. Дія екстралінгвальних чинників на фразеологічному рівні виявляється в: а) усіченні усталених словосполук; б) тенденції до змін за аналогією або створенні нових фразеологізмів за узуальними моделями; в) посиленому трансформуванні ФО; г) наданні переваги експресивним ФО, у тому числі стилістично зниженим.

На базі традиційних ФО утворюються неofразеологізми, особливості функціонування яких у художніх, публіцистичних текстах і розмовному мовленні визначаються загальним екстралінгвальним контекстом функціонування сучасної української мови, істотними змінами в житті носіїв державної мови в пострадянському просторі. Усі трансформовані фразеологізми викликають в уяві носія мови первісні ФО: відразу порівнюється зміст первісного фразеологізму й нове, розширене значення його в прочитаному тексті. Це викликає певний стилістичний ефект. Нова експресивність фразеологізму дає можливість загострити сприйняття того, заради чого написаний матеріал, чіткіше розмежувати позитивне й негативне ставлення до описуваних фактів.

Слова-компоненти інноваційної ФО є важливими комунікативно значущими елементами номінативного змісту в тексті, забезпечуючи його тематичну й змістовну цілісність, посилюючи прагматичний вплив на читача. У такий спосіб реалізується стилістична функція фразеологізмів.

8. Зіставлення оказіональних й узуальних фразеологізмів засвідчує суперечливі відношення між явищами об'єктивної дійсності та їхнім комунікативним оформленням, віддзеркалює ці ФО не як усталені, а як змінні, тобто такі, що переходять з одних в інші. Дослідження переходу оказіональності в узуальність, власне, й означає розвиток мовної системи взагалі.

Історія творення оказіональних ФО для позначення нових явищ і процесів реальної має давні традиції та становить невід'ємну частину історії української неofразеологічного фонду. Виникнення неofразеологізмів і ті питання, які поставали навколо них, заклали міцний фундамент сучасної української неofразеології. Перехід від фіксування неofразеологізмів до їхнього теоретичного осмислення, а згодом і до лексикографічного опрацювання уможливив науковий підхід до виваженої систематизації інноваційних процесів у фразеології.

Аналіз ФО, що вербалізують поняття граничності, передбачає подальше наукове дослідження фразеологізмів, пов'язаних із розвитком сучасного українського суспільства. Це сприятиме подальшому вивченню прагматичних і функціональних особливостей фразеологічного значення, а також створенню ідеографічного словника української фразеології.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Купіна І. О. Фразеологічні засоби реалізації граничності в мовній картині світу / І. О. Купіна // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип. 21. – С. 7 – 12.

2. Купіна І. О. Граничність крізь призму української фразеології: лінгвокультурологічний аспект / І. О. Купіна // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Видавництво «Альма-матер». – Луганськ, 2007. – №15. – С. 71 – 77.

3. Купіна І. О. Кількість у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип.10 – Т. X(110). – С. 38 – 43.

4. Купіна І. О. Психічний стан людини у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – Вип. 24. – С. 28 – 33.

5. Купіна І. О. Простір та час у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Східнослов'янська філологія : Збірник наукових праць. – Випуск 15. – Мовознавство. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2008. – С. 166 – 171.

6. Купіна І. О. Фізичний стан людини у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского / Научный журнал. Культура народов Причерноморья. – Межвузовский центр «Крым», 2008. – № 137. – Том 1. – С. 175 – 178.

7. Купіна І. О. Семантичний блок «людина та навколишній світ» у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2009. – Вип. 28. – С. 13 – 20.

8. Купіна І. О. Архетипна опозиція «життя – смерть» у фразеологічній вербалізації граничності / І. О. Купіна // Філологічні науки : Збірник наукових праць. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 71 – 79.

9. Купіна І. О. Репрезентація особливостей тексту крізь призму української фразеології: лінгвокультурологічний аспект / І. О. Купіна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки». – Харків : ХНПУ, 2009. – Вип. 4. – С. 41 – 45.

10. Купіна І. О. Швидкість у фразеологічній граничності / І. О. Купіна // Філологічні науки : Збірник наукових праць. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 129 – 137.

11. Купіна І. О. Неофразеологізми на позначення граничності / І. О. Купіна // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – Вип. 35. – С. 26 – 33.

12. Купіна І. О. Стилєтворча роль фразеологічних одиниць на позначення граничності в тексті: до проблеми постановки питання / І. О. Купіна // Вісник Дніпропетровського університету : Науковий журнал. – Дніпропетровськ, 2013. – № 11. – Том. 21. – С. 93 – 100.

13. Купіна І. О. Функціонування фразеологічних одиниць на позначення граничності в засобах масової інформації / І. О. Купіна // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 34. – 2013. – С. 115 – 117.

14. Купіна І. О. Нові аспекти у вивченні фразеології / І. О. Купіна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки». – Харків : ХНПУ, 2013. – Вип. 6. – С. 92 – 100.

15. Купіна І. О. Неофразеологізми в публіцистичних текстах у контексті сьогодення / І. О. Купіна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія та методика навчання: проблеми та пошуки». – Харків : ХНПУ, 2014. – Вип. 8. – С. 103 – 109.

16. Купіна І. О. Граничність кількості в семантиці фразеологічних одиниць / І. О. Купіна // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 43. – 2014. – С. 157 – 160.

17. Купіна І. О. Фразеологічні одиниці як мовні засоби репрезентації категорій простору та часу в семантичному полі «Граничність» / І. О. Купіна // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 51. – 2015. – С. 247 – 249.

18. Купіна І. О. Фразеосемантична група як структурна одиниця фразеосемантичного поля / І. О. Купіна // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО – П Ткачук О. В., 2016. – Вип. X. – С. 57 – 64.

19. Купіна І. О. Категорія граничності як складник семантичного поля / І. О. Купіна // Сучасні наукові дослідження розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016 : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15–18 березня 2016 року). – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. – С. 71 – 72.

20. Купіна І. О. Різномасштабність дефініцій категорії граничності в мовному просторі / І. О. Купіна // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 60. – 2016. – С. 172 – 175.

21. Kupina I. A. The neophraseological are defining a limits / I. A. Kupina // 4th International Scientific Conference. European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches. Conference papers. – July 8–9, 2013. – Stuttgart, Germany. – S. 112 – 114.

АНОТАЦІЯ

Купіна І. О. «Фразеологічна вербалізація семантичного поля «граничність» в українській мові». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2016.

У дисертації досліджено корпус фразеологізмів української мови, що об'єктивують поняття «граничність». Уперше здійснено цілісний аналіз семантичного поля «граничність», розкрито його фразеологічну вербалізацію. Новою в роботі є розроблена модель дослідження як важливий конструкт для характеристики семантичного поля «граничність».

У науковій розвідці визначено структуру поняття «граничність» у межах фразеологічного простору. У фразеосемантичному полі «граничність» окреме місце посідають різнозначенневі фразеологізми, що утворюють своєрідне фразеосемантичне угруповання (сегмент), у якому презентовано неоднорідні категоріальні типи одиниць (субстантивні, адвербіальні, нумеральні, прономінальні, дієслівні, ад'єктивні). Наявність спільної для фразеологізмів досліджуваного сегмента категоріальної семи дозволяє стверджувати про її диференційний статус у межах поля.

У роботі на підставі семантики фразеологічних одиниць на позначення граничності, частотності їх уживання, експресивно-стилістичного забарвлення виділено фразеосемантичні сегменти, мотивовані прямим значенням слова *граничність* – «крайній ступінь вияву чого-небудь, межа», а саме: «граничність кількості», «граничність біологічного існування людини», «граничність психічного стану людини», «граничність фізичного стану людини», «граничність інтенсивних дій людини», «граничність простору та часу», «граничність швидкості», «граничність фрагментів навколишнього середовища», «граничність якості та міцності», що входять до складу фразеосемантичного поля «граничність».

Результати дослідження розширюють наукові знання про українську фразеологію, зокрема про неofразеологічні одиниці; сприяють висвітленню функціональних особливостей та стилетвірної ролі в тексті фразеологічних одиниць на позначення «граничності».

Ключові слова: семантичне поле, фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, фразеосемантична група, фразеосинонімічний ряд, ядро, периферія, сегмент, блок, ідеографічна класифікація, неofразеологізм.

АННОТАЦІЯ

Купина І. А. «Фразеологическая вербализация семантического поля «предельность» в украинском языке». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. – Харьков, 2016.

В диссертации исследован корпус фразеологизмов украинского языка, которые объективируют понятие «предельность». Впервые осуществлен целостный анализ семантического поля «предельность», раскрыта его фразеологическая вербализация.

В исследовании определена структура понятия «предельность» в рамках фразеологического пространства. Во фразеосемантическом поле «предельность» отдельное место занимают разноуровневые фразеологические единицы, образующие своеобразное фразеосемантическое группирование (сегмент), в котором представлены категориальные неоднородные типы единиц (субстантивные, адвербиальные, нумеральные, прономінальные, глагольные, ад'єктивные). Наличие общей для фразеологизмов исследуемого сегмента категориальной семи позволяет утверждать о ее дифференциальном статусе в пределах поля.

В работе на основании семантики фразеологических единиц для обозначения предельности, частотности их употребления, экспресивно-стилистической окраски

выделяем фразеосемантические сегменты, мотивированные прямым значением слова *предельность* – «крайняя степень проявления чего-либо, предел», а именно: «предельность количества», «предельность биологического существования человека», «предельность психического состояния человека», «предельность физического состояния человека», «предельность интенсивных действий человека», «предельность пространства и времени», «предельность скорости», «предельность фрагментов окружающей среды», «предельность качества и прочности», входящие в состав фразеосемантического поля «предельность».

Фразеологические единицы для обозначения предельности формируют, кроме семантического поля, фразеосемантическое, то есть целостное системное образование, соотносящееся с понятием нормы, предела в социальном и личностном восприятии. Результаты исследования расширяют научные знания об украинской фразеологии, в частности о неофразеологических единицах, способствуют освещению функциональных особенностей и стилетворческой роли в тексте фразеологических единиц для обозначения «предельности».

Ключевые слова: семантическое поле, фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеосемантическая группа, фразеосинонимический ряд, ядро, периферия, сегмент, блок, идеографическая классификация, неофразеологизм.

SUMMARY

Kupina I.O. The Phraseological Verbalization of the Semantic Field «Limit» in the Ukrainian Language. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – The Ukrainian language. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Kharkiv, 2016.

In the thesis was studied the corps of phraseologisms in the Ukrainian language, which objective the concept «limit». For the first time was realized a complete analysis the semantic field «limit», was also disclosed its phraseological verbalization. New in the work is a developed model of research as an important construct for describing the semantic field of «limit».

In the scientific exploration is defined the structure of concept «limit» within the phraseological space. In phazeosemantic field «limit» occupy a special place different levels of phraseological units, forming a kind of phazeosemantic grouping (segment), in which present the categorical types of units (nominal, adverbial, numerational, pronominal, verbal, adjective). The presence of common for phraseological units investigated segment of categorical sema make possible for assertion about its differential status within the field. Thus is formed a complex semantic association, consisting of phazeosemantic groups – adverbial phazeosemantic group, numerational phazeosemantic group, pronominal phazeosemantic group, verbal phazeosemantic group and adjective phazeosemantic group.

In the work on basis frequency of use, expressive and stylistic coloring, the semantics of phraseological units for referring limit and fixing for certain styles are showed phazeosemantic groups, motivated by the direct meaning of the word limit – «extreme manifestation of something, limit», namely: «limit of quantity», «limit of human existence», «limit of pace and time», «limit of speed», «limit of environmental

fragments», «limit of quality and durability», «limit of intensity human actions», «limit a person's mental state», «limit person's physical state», being a part of phraseosemantic field «limit». In the semantic field «limit» in sense plan a special role play the certain adverbs, adjectives, and some pronouns: very intense, complete, latest, most, all. These words carry senseformative function and as a part of phraseological units mean phenomenon or a limit intensity flowing of action or process. As a result of this senseformative function around these adverbs, adjectives and pronouns are formed the whole phraseological units, consisting an important part phraseosemantic groups as a whole.

After analyzing the nature the phraseological units components, features and semantics of idiomatic expressions, we can conclude that the biggest phraseosemantic group is adverbial. Its components characterize features, actions mean place, time of operation, status, and others. Idioms reflects the different spheres of life and are an effective mean of thinking. People are interested in the world around us, to perceive which to help answer the question How? Where? When? This explains the numerical superiority of the adverbial phraseosemantic group, which represents the national vision and understanding of life.

The peculiar importance is the study of functional-stylistic role of phraseological units in language as a communicative mean. This approach allows to see the specific phenomenon of phraseology directly in speech practice, to identify the impact of verbal idiomatic expressions for the implementation of complete, imagery, brightness and emotionality information about the realities, processes, activities in the environment and personal relationships. On functional stylistic level phraseological units can have different psychological burden, aesthetic expression and semantic inflection, depending on the situation.

Phraseologisms are fixed most of all in journalistic, art and colloquial styles, they perform a generalization, evaluation, and expressively-shaped styleforming function. And less – in other styles, which are characterized by restraint of expression.

The decisive factor of using phraseological units in modern journalistic, art and colloquial styles is a factor of expressive significance, defining the linguistic variation and the formation different communicative-pragmatic options of statements. The realities of a new time are passed, as a rule, due to the use of phraseological units, reflecting the outlook a new linguistic personality.

One of the most important functional characteristics of phraseological units for designating limit is its using as a keyword. So, phraseological units for designating limit with other, like to semantic and stylistic content and emotional coloring, phraseological unit components form besides a semantic field, phraseosemantic, so it is the whole system education, correlating with the concept of standards, limit in social and personal perception. The results of exploration widen the scientific knowledge about the Ukrainian phraseology, in particular about neo-phraseological units, contribute to discovering the pragmatic features and stylistic role in text phraseological units for referring «limit».

Key words: semantic field, phraseological unit, phraseosemantic field, phraseosemantic group, phraseosynonym line, core, periphery, segment, unit, ideographic classification, neophraseologism.

Відповідальний за випуск
кандидат філологічних наук,
доцент
П. О. Редін

Підписано до друку 17.03. 2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311

